

– mi tér, mi tér –, ahogy ez nem a hajnal, bármi játéka
van, nem a hajnalodások rendszere, nem is az, hogy akkor
itt, miattuk, enyhe koszvadságban és sehol máshol, csak itt:

miattuk: visszahajnalodva mintegy, ahogy minden példa erre mutat:
az nem, az más, más lesz, senki miatt nem lesz, és a
legkomorabb hajnal, bármi pillanatban, mert úgy lesz mégis „valami”
– úgy kell lennie.

Tóth Ákos

Versposta Tandori módra

FILOLÓGUSI-KÖZREADÓI JEGYZET

A Tandoriról szóló kritikai irodalmat olvasva alapbenyomásunkká válhat, hogy az írásoknak, az írásművészetnek [főként: a verseknek] szentelt figyelem mellett rendre feltűnnek a szerző személye iránti megkülönböztetett érdeklődés jelzései is. E nyomok azonban semmiképpen sem hozhatók kapcsolatba a rendszerváltás utáni évek-évtizedek jelenségével, az irodalom területén is mind természetesebbnek (?) mondható bulvártendenciák elterjedésével. A Tandori személyére irányuló kollektív kíváncsiság sokkal inkább a szerző 1970-es évek végén bejelentett életmódváltásával, az „eleven elzárkózásként” elgondolt és megvalósított jelenlétével van összefüggésben, s igazán paradox jelenségnek nevezhető a „szerző halálát” hirdető irodalomtudományos gondolkodás időszakában, főképpen pedig egy olyan íróról szólva, akinek életműve a szubjektivitás későmodernségen túli problematikus kérdéseivel szembesít. Tandori egyedi és különleges kapcsolódása az irodalmi intézményrendszerhez, a nyilvánosság fórumaihoz komplex módon mutatkozik meg abban az aprólékosan kidolgozott és következetesen képviselt emberi-szakmai habitusban, mely művei kiadástörténetéből, terjedelmes levelezésének lényeges közléseiből, valamint a róla szóló leírásokból körvonalazódik. Ennek a magatartásnak egy megkapó példájáról, a Tandori-anekdotakör egy jellegzetes epizódjáról tudósít Ferencz Győző az alábbi esszéjének részletével: „A Vár túloldalán ott volt Tandori, aki hajnali sétáin verset dobott a postaládámba. Jobb volt, mint az újság.”¹ A szerző bizonyára fontosnak ítéli Tandorival kapcsolatban ezt az emléket, mert a pályatárs 80. születésnapjára írt, barátságuk történetét összefoglaló költeményében újra elbeszéli azt olvasói számára: „...új, meg nem jelent / verseinek indigós másolatait, kézjegyével ellátva, / hajnalonta – SZEMÉLYESEN! – a postaládámba dobta.”²

Az esszében és versben emlegetett verskéziratok szerencsére az elmúlt évtizedekben megőrződtek, s ma is annak a Ferencz Győzőnek tulajdonában vannak, aki Tandori halála után betekintést engedett gyűjteménye ezen darabjai közé. A költő-irodalomtörténész összesítése szerint egy viszonylag rövid időszakon belül

1 Ferencz Győző, *Költőzöben*, Budapest 2004/8., 18.

2 Ferencz Győző, *Hangok, személyesen*, 2000 2018/11., 5.

[1988. január 6. és 1990. október 10. között] Tandori 13 versének kéziratmásolatát osztotta meg vele a már idézett módon, a postaládába való személyes eljuttatás által.³ Ahogyan Ferencz Győző kifejtette, Tandori gesztusának értelme, hogy a műveket a szerző röviddel a megírást követően, jóval a várható publikálás előtt ismertette meg érdeklődő olvasójával. Mivel jól láthatóan tisztázott, véglegesített kéziratokról van szó, a versek többsége minden további változtatás nélkül jelent meg a kor irodalmi sajtójában. Lássuk, mely darabok és mikor érkeztek Ferencz Győző postaládájába, valamint hol és mikor láttak napvilágot nyomtatásban: *A megviselt időszakok*;⁴ *A rögtön-ott*;⁵ *A visszatördelés egésze*;⁶ *A körre kör*;⁷ *Az árny alattnyi*;⁸ *A hajnal-egyirány*;⁹ *A rendkívüli adásnap*;¹⁰ „*Londoni Mindenszentek... – III.*”¹¹ *F. Gy. közelítő össze*.¹² A gyűjtemény tartalmaz ezeken kívül még négy versszöveget, melyek bár az előbb felsoroltakhoz hasonlóan komplett, befejezett műveknek minősíthetők, mégsem ismerjük publikált változataikat.¹³ E versek cím szerint, érkezésük adataival kiegészítve: *A földi pálya* [1988. január 18.]; *Egy délelőtt* [1988. január 19.]; *Az utolsó veréb Velencében* [1988. február 2.]; *A visszahajnalodás* [1988. február 3.].

A körülbélül két hét alatt létrejött versállomány legalább két okból is igen figyelemreméltó anyagnak nevezhető – természetesen a versek elvitathatatlan esztétikai

-
- 3 A 2021-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumba került Tandori Dezső és Ágnes-hagyatékban [Gynsz: 3656; Kézirattári szám: 2021/16.] található verskézirat-példányok nemcsak alátámasztják a Ferencz Győző visszaemlékezéseiben több ízben is említett kollegiális gesztus meglétét, de Tandorinak a lapokon olvasható pontos feljegyzéseinek köszönhetően nagyjából rekonstruálható is azoknak a személyeknek a köre, akik a szerző kitüntetett figyelmességében ily módon részesültek. A *visszatördelés egésze* című vers címzettlistáját például a következő, vezetéknevekből álló sor örökíti meg: „Sík Ferencz Keszthelyi Várady Lukács”, mely a művek Sík Csabához, Ferencz Győzőhöz, Keszthelyi Rezsőhöz, Várady Szabolcshoz és Lukács Sándorhoz való eljuttatásáról árulkodik. Az *árny alattnyi* című vers címzettjei Tandori hasonló módszerrel készült feljegyzése szerint: „Hajdu [Ferenc], Csupor [András], Ferencz [Győző]” voltak.
 - 4 A kézirat érkezésének dátuma: 1988. január 6.; Megjelenés: Tandori Dezső, *A megviselt időszakok*, Élet és Irodalom 1988/12., 6.
 - 5 A kézirat érkezésének dátuma: 1988. január 11.; Megjelenés: Tandori Dezső, *A rögtön-ott*, Kapu 1991/7., 10.
 - 6 A kézirat érkezésének dátuma: 1988. február 3.; Megjelenés: Tandori Dezső, *A visszatördelés egésze*, Mozgó Világ 1988/5., 91–93.
 - 7 A kézirat érkezésének dátuma: 1988. február 7.; Megjelenés: Tandori Dezső, *A körre kör*, Népszabadság 1988/67., 15.
 - 8 A kézirat érkezésének dátuma: 1988. február 9.; Megjelenés: Tandori Dezső, *Az árny alattnyi*, Confessio 1988/4., 55–57.
 - 9 A kézirat érkezésének dátuma: 1988. március 4.; Megjelenés: Tandori Dezső, *A hajnal-egyirány*, Népszabadság 1988/79., 16.
 - 10 A kézirat érkezésének dátuma: 1988. március 4. [?]; Megjelenés: Tandori Dezső, *A rendkívüli adásnap*, Kortárs 1988/7., 27–28.
 - 11 A kézirat érkezésének dátuma: 1989. szeptember 25.; Megjelenés: Tandori Dezső, „*Londoni Mindenszentek... – III.*”, Holmi 1990/1., 83.
 - 12 A kézirat érkezésének dátuma: 1990. október 10.; Megjelenés: Tandori Dezső, *F. Gy. közelítő össze*, Holmi 1990/11., 1216–1217.
 - 13 A hagyatékban fennmaradt, rendelkezésünkre álló kéziratpéldányokon Tandori – szokása szerint – feltüntette maga számára, emlékeztetőként a szöveg közlőhelyének nevét. Az eljárás magyarázatul annyit jegyezhetünk meg, hogy Tandori ekkortájt az igen széles magyar kulturális és irodalmi sajtópaletta szinte minden termékével aktív, prosperáló kapcsolatban állt, vagyis bizonyára szükséges volt ekképpen [is] összehangolni és nyomon követni a különféle helyeken párhuzamosan történő megjelenéseket. A *földi pálya* kéziratán a *Népszabadság* [„Népszabi”] napilap; Az *Egy délelőtt* kéziratán szintén a *Népszabadság* [„Népszabi”] napilap és [áthúzva] az *Alföld* folyóirat neve olvashatók.

értékén, érdekességén túl. Először arra utalhatunk, hogy a rövid intervallum megfigyelése különös betekintést enged Tandori nem teljesen ismeretlen, de rendszeres kifejtésben még nem részesült munkamódszerébe, versírói-írói gyakorlatába, melynek alapvető jellegzetessége a szerző, valamint mikrovilága életeseményeinek szinte dokumentarista hitelességű ábrázolása, és ebből következően bizonyos témák és motívumok visszatérő, egymásra utaló, ismétlések alakzatokban megnyilvánuló alkalmazása. Említsünk egy olyan példát, melynek leírásához a most nyilvánosságra hozott versanyag alaposabb megismerése segített hozzá minket: *A rögtön ott* című vers bővített dedikációja a következőképpen hangzik: „Lukács Sándornak – kivel egy karszékéről leveleztünk”. A versben valóban főszereplővé lép elő az élettársak fel- és eltűnését, a lények és események időbeli fennforgását szimbolikusan megjelenítő házi bútordarab: „visszaötytem karszékembe, mely / akkor-épp-aluvók számára Hely / volt egykor, kettejük közül halott / az Egyik, az igazi rögtön-ott.” A forgószékkal, mint jól felismerhető, önálló verstárggyal találkozhatunk az időszak egy másik versében is, mely a hagyatékban található kézirat szerzői jegyzete szerint csupán néhány nappal az iménti kompozíció előtt (1988. január 4-én) keletkezett. *A Délelőtti karszék* című költemény¹⁴ a következőképpen fogalmazza-variálja e költészet kimeríthetetlennek tűnő, szintén az allegória közvetítése nyomán felhangzó idő-élményét: „Ez itt a délelőtti karszék, / amelyben majd senki sem alszik, / de most még ül, bóbiskolóban, / egy ember s egy madár, valóban, [...]”.

A másik szempont irodalomtörténeti jelentőségű közbeiktatásra, kiegészítésre kínál lehetőséget, hiszen az 1988 elején létrehozott anyag a szerző szinte elsüllyedt, alig ismerhető alkorszakának produkcióit tartalmazza. Tandori ugyanis 1987-ben zárta le az 1980-as évek nagyszabású költészeti evolúcióját felvonultató verskötet-trilógiája (előzmények: *Celsius*, 1984; *A megnyerhető veszteség*, 1988) befejező(nak szánt) darabja, *A Semmi Kéz* tartalmának összeállítását. A kétkötetesre („X” + „Y”) tervezett könyvmű a korai '80-as évektől (innen származik pl. az 1983-as címadó vers, *A Semmi Kéz*) 1987-ig tartalmazta a naplószerű rögzítést vállaló, hosszabb és lírai reflexiót bemutató rövidebb darabok gondosan szerkesztett sorozatát. A lezárt, majd a szerző műveit gondozó Magvető Könyvkiadóhoz eljuttatott kézirat sosem látott napvilágot, a Tandori költői projektjét betetőző alkotás a rendszerváltozás körüli évek bizonytalan kiadói körülményeinek es[het]ett áldozatul – más Tandori-kötetekkel együtt. A csodálatosan folyamatos és – nem túlzás – napról napra magát alakító Tandori-poézis története így, a szerző szándékától függetlenül, illetve azzal ellentétesen, ezekben az években megszakítást, alig kiegészíthető cezúrát foglal magába. Az 1980-as évek érett és összefüggő Tandori-féle elégiaköltészete, valamint az induló évtized költői teljesítményei (pl. a *Koppar Köldüs* sérült poétikája) közötti átmeneti fejleményekkel eddig nemigen találkozhattunk, hiszen e művek a meghíusult közreadás miatt lényegében ki lettek iktatva az oeuvre ismert, nyilvántartott katalógusából. Mindössze két jelentősebb felhívás történt az életmű történetében, mely az időszak művészeti eredményeire irányítja figyelmünket. Első momentumként Tandori 1989-es, az addigi életműből készített szerzői versválogatását (*Vigyázz magadra, ne törődj velem*)¹⁵

14 Tandori Dezső, *Délelőtti karszék*, Új Tükör 1988/15.,15.

15 Tandori Dezső, *Vigyázz magadra, ne törődj velem. Válogatott versek (1959-1987)*, Zrínyi, Budapest, 1989, „A SEMMI KÉZ »X« + »Y«] és közjátékok”: 205–238; „SZONETTKOSZORÚ ÉS MÁS ÚJABB VERSEK [A *Semmi Kéz* című kötet összeállításakor kimaradt, illetve 1987-ben később írt versek]”: 239–253.

említhetjük, melyben 12 oldalnyi bemutatót kap az olvasó *A Semmi Kéz* után keletkezett művek világából [miután 33 oldalon keresztül ismerkedhetett a nem létező kötet anyagának emblemikus műveivel]. Második momentumként pedig *A Legjobb Nap* című, 2006-ban kiadott könyvet¹⁶ hozhatjuk szóba, mely az életműben szinte egyedülálló módon és módszerekkel kísérelte meg egy hajdani kötetterv, *A Semmi Kéz* és lehetőleg teljes kontextusa felidézését. A most közreadott versek azonban nem szerepelnek, nem szerepelhettek e helyreállító célzatú kötet anyagában sem, minthogy folyóiratbeli megjelenés nélkül, dupla inkognitóban, kettős elszigeteltségben „várták” a majdani-mostani napvilágra kerülésüket. Tandori sokáig rejtőzködő, aktualitásukból mit sem veszítő költői műveinek olvashatóvá tételével nemcsak a [képzeletbeli] Tandori-kronológia néhány napjának eseménytörténete egészül ki szemünk előtt fontos információkkal és művészi bizonyítékokkal, de talán közelebb juthatunk a periódus és a teljes pályáiv sajátos dinamikájának, esztétikai célkitűzésének, vagyis néhány alapvető Tandori-kérdésnek a tisztázásához, „megtisztításához”.¹⁷

FÜGGELÉK

Az utolsó veréb Velencében [Változat]¹⁸

Vagy az utolsó délután-szilánk-együttes, egy úszó
– egy ringatózó – vendéglő fakorlátjánál. Az utolsó
amatőrfilmkockák, inkább. Évtizedek, ha
ugyan lesz egyszer, hogy akkor jártam utoljára ott.
Aztán – nem ugyanilyen amatőr mód-e –: itt ők; mert

nem egyetlen, nem Egyetlen Valaki. Még ez
is, tehát. És mit akarok, mire készülődöm, és
készülődöm-e egyáltalán, vagy – ugyanez a kérdés –,

¹⁶ Tandori Dezső, *A Legjobb Nap*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006.

¹⁷ Ezúton szeretném megköszönni Ferencz Győzőnek, a PIM Kéziratára munkatársainak, valamint Tandori Dezső jogörökösének a művekkel kapcsolatos kutatáshoz és a versek közreadásához nyújtott segítségüket, hozzájárulásukat!

¹⁸ *Az utolsó veréb Velencében* című vers esete némileg eltér a többi, blokkunkban található versétől. Az ugyanis nem ritkaság, hogy a hagyatéknál egy mű kéziratának több, indigóval készített másolatát is megőrizte. Arra is találunk bőven példát, hogy a fennmaradt kéziratok segítségével nyomon követhető a mű létrejöttének kezdeti szakasza, vagyis hogy az első, sok esetben a végleges mű címétől eltérő címváltozat(ok), valamint a mű kezdősorainak, -szakaszának rontott/félbehagyott verziói segítségével képet kaphatunk „a vers születéséről”. Az említett vers esetében azonban a hagyatéknál meglepetést tartogatott: ugyanezen cím alatt egy másik, az ismert, Ferencz Győző gyűjteményében is fennmaradt verstől különböző, bár vele nyilvánvalóan egyidőben keletkezett és összefüggésben álló, közös inspirációból létrejött alkotásról van szó. Mivel a Tandori '80-as évekbeli munkamódszerétől merőben szokatlan eljárással létrehozott szöveg egyáltalán nem vázlat-státuszú alkotás, sokkal inkább a témával kapcsolatban tett önálló és figyelemreméltó esztétikai kijelentés, bemutatása mellett döntöttünk. A kommentárunk függelékeként olvasható vers és párdarabja alaposabb tanulmányozása véleményünk szerint jelentős mértékben hozzájárulhat Tandori ekkori poetológiai elméletének és gyakorlatának, szövegkonstrukciós eljárásainak megismeréséhez.

„mi ez”, ami addig van, ami nem lesz; „vagy” mi ez,
 „ami addig van...” Természetesen az az Egyetlen
 Kérdés – – – foglalkoztat. Hosszú tűt képzelek
 el, házilagos kivitelben a mozdulatot, de
 ez képtelenség, s a lassú halál című élet, a
 gyors halál, a kis halál, a tetszebb halálok
 pontos párja, hogy az idő megy, megy tovább, nem

fognak ki az amatőrfilmkockák, s hogy Velence-
 e, történetesen, „Velence”: ott még utolsó napunkon
 lefényképeztünk egy verebet, úgy volt, most mindig
 utazások jönnek [annyira, persze, nem voltunk oda],
 és verebek jöttek, itthon, a honi partokon,

ahová ezt hazahoztuk, és egyszer, majd egyszer – – –
 amatőr „tovább”, vagy ellenkezőjeként, egy-szűrés-végleges,
 ezt onnét se tudtam volna, hogy tudnám „kiszűrni”.

Kisiklások és leakadások

MARNO JÁNOS, SIPOS BALÁZS ÉS SZABÓ MARCELL LEVÉLVÁLTÁSA TANDORI DEZSŐ A FÖLDI PÁLYA
 CÍMŰ VERSÉRŐL

2024. december 18.

A földi pálya

Mintha kisiklatna egy földi pálya
 – minden más pályáról! maradjak itt!
 s mindennél világosabb naphomálya
 elfedi képzelhető egeit.

Hagyja, persze, madarak szálljanak
 az idegenebb boltozat alatt,
 és hogy közelemben vannak: maradhat,
 de mindegyre a Földi Ív alatt csak.

Bevezetésül: jócskán belezavarodtam a versbe. Élek ezért mégis metaforikus-fo-
 galmi ellentéppárról szólni, merthogy már ennél az első szakasznál egyszerre vé-
 lem érezni a metaforikusnak „búcsút intő” és tegnap általam folyóbeszédyszerű, ám
 a versbeszédet annál szigorúbb formában tartó „élménybeszámolót”, azaz annak
 metafizikai elemzését. Ennek is ellentmondani látszik a „Mintha...” kezdés. Ami szá-
 momra reflexszerűen utal a *Hamletre*, ezt nyomatékosítja a „maradjak itt!” instrukció-
 val, és ezután „mintha” máris egy kétsornyi terjedelmű csupa-bökkenőt fest elibénk.